

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ**

Початок ХХІ століття характеризується глобалізацією змін в освіті, посиленням їх зв'язку із загальними проблемами людства. Це має вияв у суперечностях між індивідуальним та універсальним в умовах глобалізації культури, між традиціями і сучасними тенденціями розвитку освітньої галузі, стрімким зростанням потоків нової інформації, можливостями їх осмислення. Усвідомлення того, що соціально-економічні зміни в Україні надали значного поштовху розвитку педагогічної науки і практики, актуалізує для науковців-початківців необхідність якомога раннього залучення до науки, до методів використання її досягнень.

Актуальність статті зумовлюється зростаючим інтересом молодих дослідників до методологічного забезпечення наукових досліджень. Перш ніж приступити до реалізації наукового дослідження на будь-якому рівні, студенти та молоді вчені повинні ознайомитися з методологією та методами наукової роботи. Цей процес є інноваційними в історико-педагогічній науці.

Цією проблемою займаються В. Ковальчук, О. Крушельницька, Н. Кудикіна, Н. Кушнарєнко, Л. Моїсєєв, І. П'ятницька-Позднякова, Я. Скалкова, М. Скаткін, Г. Цехмістрова, В. Шейко та інші.

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки.

Методологія - це:

- 1) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в певній науці;
- 2) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності [1, с. 207].

Питання методології досить складне, оскільки саме це поняття тлумачиться по-різному. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів [2].

Для розуміння методологічної основи нашого дослідження візьмемо основну дефінітивну характеристику поняття методологія, яку пропонує Н. Кудикіна. У дослідженні Н. Кудикіної зміст дефініції *методологія* спирається на такі дві визначальні позиції: 1) у довідкових джерелах та педагогічних працях означення поняття *методологія* часто неоднозначні і тому вимагають подальшого удосконалення; 2) наукові поняття не є сталими, вони історично, з розвитком науки розвиваються та оновлюються. На цих підставах Н. Кудикіна пропонує таку версію дефінітивної характеристики поняття *методологія* дослідження – «це наукова основа, що побудована на найважливіших досягненнях наук, і водночас *пізнавальний орієнтир системного характеру*, дотримання якого упродовж всього процесу наукового пошуку спрямовує конкретну дослідницьку діяльність на одержання *об'єктивно істинного наукового знання*. У такому разі – *методологічне забезпечення дослідження* – це процес теоретично обґрунтованого добору наукових засад конкретної науково-дослідної роботи».

Н. Кудикіна вважає, що основними складовими методологічного забезпечення наукового дослідження у сфері педагогічної освіти є визначення системи вихідних позицій дослідження, зокрема: *принципи, теорії, об'єктивні закони і закономірності, концепції, підходи, категоріально-понятійний апарат дослідження*. Ці складові системи взаємопов'язані одне з одним. Вони окреслюють контури, в колі яких розглядається конкретна проблема [3].

Мета статті – розкрити методологічні засади дослідження на прикладі вивчення вітчизняного досвіду програмно-методичного забезпечення ігрової діяльності дітей в дошкільного віку в Україні (друга половина ХХ ст. початок ХХІ ст.).

Вихідною позицією у методологічному знанні означені *методологічні принципи*. *Принципи* у методологічному забезпеченні дослідження згідно з філософським розумінням дефініції *принцип* розглядаємо як першопочаток, те, що лежить в основі добору сукупності вихідних позицій педагогічного пошуку. Принципи встановлюють внутрішню структурну упорядкованість наукової розвідки та конкретизують певні аспекти закладеного в дослідженні змісту [4, с. 412].

В основу принципів організації і проведення даного історико-педагогічного наукового дослідження «Вітчизняний досвід програмно-методичного забезпечення ігрової діяльності дітей дошкільного віку (друга половина ХХ ст. - початок ХХІ ст.)» нами було покладено загальноприйняті принципи наукового пізнання. У дослідженні ми опиралися на класифікацію принципів, які означені в «Енциклопедії освіти».

Основоположним принципом є методологічний принцип *об'єктивності*. Його втілено у всебічному врахуванні факторів, які породжують те чи інше явище, умов, за яких воно розвивається, адекватності дослідницьких підходів і засобів, які дають можливість одержати істинні знання про об'єкт, передбачають виключення суб'єктивізму, однобічності й упередженості в підборі та оцінці фактів. Принцип об'єктивності, проте, не виключає участі у процесі людини-дослідника з її творчою індивідуальністю, певним чином орієнтованим внутрішнім світом. Принцип об'єктивності диктує вимогу доказовості, обґрунтованості вихідних засновків, логіки дослідження і його висновків. Вимога доказовості передбачає також альтернативний характер наук, пошуку.

Другим методологічним принципом є близький до розглянутого вище принцип *сутнісного аналізу*. Дотримання цього принципу пов'язане з

співвіднесенням у досліджуваних явищах, зовнішнього, особливого і одиничного, проникненням в їх внутрішню структуру, розкриттям законів їх застосування і функціонування, умов та факторів їх розвитку, можливостей цілеспрямованої їх зміни.

Для дослідження важливим є дотримання методологічного *генетичного* принципу, суттю якого є розгляд факту або явища на основі аналізу умов його походження, подальшого розвитку, виявлення моментів зміни одного рівня функціонування на інші.

З генетичним підходом пов'язаний також методологічний принцип *єдності логічного й історичний* який вимагає в дослідженні поєднувати вивчення історії об'єкта (генетичний аспект) і теорії (структури, функцій, зв'язків об'єкта в його сучасному стані), а також перспектив його розвитку. З даного принципу випливає вимога наступності, врахування нагромадженого досвіду, традицій, наук, досягнень минулого.

Одним із загальних наукових, принципів є принцип *концептуальної єдності дослідження*. Коли дослідник не захищає, не проводить послідовно певної концепції, не виробляє її сам або не приєднується до однієї з наявних, йому не вдається досягти єдності й логічної несуперечливості підходів і оцінок, він неминуче «опускається» на позиції еkleктики. Принцип концептуальності внутрішньо суперечливий, він — не що інше, як єдність визначеного, що його вважають за правильне, і невизначеного, мінливого. Це й відрізняє його від упередженості. Різноманітність сторін, елементів, відношень, внутрішніх і зовнішніх факторів функціонування і розвитку соціально-педагогічного процесу обумовлює необхідність його системного вивчення [5 с.712-713].

Сутнісне значення у методологічному забезпеченні дослідження з історико-педагогічного дослідження мають *закони*, при чому маємо на увазі не нормативні, а ті, що існують об'єктивно.

Об'єктивний закон у науковій сфері інтерпретується як існуючий незалежно від волі людей, постійний і необхідний взаємозв'язок між

предметами, явищами або процесами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності; або: Що-небудь неминуче, незаперечне, що є виявом певної закономірності [6].

Науковий *опис закону* фіксує сталі та суттєві щодо досліджуваного педагогічного явища причинно-наслідкові зв'язки, залежності, відношення, кореляції, котрі об'єктивно існують в освітньому і соціально-економічному середовищі та визначають перебіг певних процесів у дошкільній освіті.

Властивість явищ, процесів, подій об'єктивного світу змінюватися під впливом взаємодії між собою і зберігати ці зміни, зумовлює необхідність розглядати історію педагогіку як науку, котра реалізується не ізольовано від інших галузей наукового знання. Відтак, у наукових дослідженнях з дошкільної освіти доцільно використовувати ті закони і закономірності, котрі зафіксовані як педагогікою, так і суміжними науковими галузями, зокрема, *загальнопедагогічні закони*: закон природовідповідності педагогічних впливів; закон адекватності педагогічних методів дидактичним та виховним цілям; закон детермінізму в педагогіці.

Для прикладу розкриємо зміст цього закону щодо його прояву у дошкільній освіті. Це всезагальний закон педагогічної галузі наукового знання, який відображає внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки між педагогічною діяльністю та *об'єктивними факторами* різного характеру. У філософії дефініція “закон” реалізує ідею однозначного (необхідного) причинного зв'язку. У цьому сенсі певна причина А, що породжується об'єктивною реальністю, необхідно детермінує в освіті, й зокрема у професійно-технічній, певний педагогічний наслідок В. Тобто для даного об'єкта (явища, сутності) професійно-технічної освіти за даних умов здійснюються точно визначені освіті ситуації (події, явища)” [1, с. 220].

Закон детермінізму в історії педагогіки репрезентує незмінну й однакову за всіх часів у всіх народів залежність педагогічних явищ, процесів і продуктивності педагогічної діяльності. Дошкільна освіта є максимально продуктивною, коли сукупна сума цілеспрямовано забезпечених умов

розгортання педагогічної діяльності дорівнює сукупній сумі детермінуючих освітній процес об'єктивних чинників.

Методологічною основою об'єктивного закону детермінізму в педагогіці є філософське вчення про детермінізм, котрим визнається не довільний (визначений) характер буття речей, явищ, процесів, пояснюється природа і способи їх існування, причини змін і перетворень [1, с.152-153]. Детермінізм стверджує, що зміни будь-яких явищ об'єктивної реальності здійснюються під впливом зміни інших речей і явищ, та в них закорінені, що спричиняє визнання закономірного і детермінованого перебігу соціальних, зокрема, й освітніх процесів. Психологічні закони: закон розвитку; закон переносу умінь та навичок професійної діяльності; закон зростання потреб особистості тощо.

Органічна єдність фундаментального історико-педагогічного дослідження досягається його концептуалізацією. Усталеним у філософії є твердження, що *концепція* – це система понять про ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, подій; основна ідея будь-якої теорії [1, с. 301]. У близькому значенні застосовується і термінологічне словосполучення *педагогічна концепція*: система поглядів на те чи інше педагогічне явище, процес, спосіб розуміння, тлумачення якихось педагогічних явищ, подій; провідна ідея педагогічної теорії [1, с. 177]. Концепція дослідження формується шляхом аналізу теоретичних досягнень і педагогічної практики та застосування вже відомих у науці концепцій. У процесі дослідження проблеми нами були опрацьовані такі концепції: *Я-концепція; Концепція самосвідомості особистості; Концепція самореалізації особистості; Концепція факторів; Концепція розвитку потенційних джерел особистості через її творче ставлення до діяльності.*

Значного поширення у методологічному забезпеченні історико-педагогічного дослідження набули *наукові підходи*. Науковий підхід розуміємо як послідовне дотримання дослідником певного, вже доведеного наукою, ставлення до досліджуваного феномена або явища та його реалізація

у теоретичному та прикладному аспектах наукового пошуку. Такими є системний підхід, діяльнісний підхід.

Системний підхід як методологічний принцип ґрунтується на положенні про те, що специфіка складного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями її складових, а пов'язана, передусім, із характером взаємодії між елементами. Тому на перший план виходить завдання пізнання характеру і механізму цих зв'язків і стосунків, зокрема стосунків людини і суспільства, людей усередині певного співтовариства. У процесі системного аналізу з'ясовуються не лише причини явищ, а й вплив результату на причини, які його породили.

Особливу увагу слід звернути на необхідність цілісного підходу до освітніх систем — інакше кажучи, дотримання принципу цілісності в дослідженні й дуже обережного підходу до вичленування з метою спеціального вивчення окремих сторін, елементів, відносин психолого-педагогічного процесу. Власне вичленування можна здійснювати лише умовно, тимчасово, постійно співвідносячи одержувані результати з ходом всього процесу в цілому та його результатами.

Психолого-педагогічний процес є так званою нелінійною системою (у випадку зміни одного з елементів нелінійної структури ін. змінюються не пропорційно, а за складнішим законом), дослідження структури не може бути вивченням її окремих елементів, оскільки сума дій компонентних причин, що діють окремо, поодинці, не дорівнює наслідку, одержаному внаслідок спільної дії. При вивченні якоїсь сторони, аспекту, елемента пед. процесу слід завжди враховувати загальні закономірності й найважливіші взаємодії всього процесу в цілому.

У педагогічному процесі виразно виявляються взаємодії, що їх вивчає синергетика - сучасна теорія сумісної дії. Ця теорія фокусує увагу на нерівноважності, нестабільності як природному стані відкритих, нелінійних систем, на багатоваріантності й невизначеності шляхів їх розвитку залежно від множинності факторів і умов, що впливають на них. Звідси випливає

висновок про те, що будь-якій системі, в т. ч. пед., не можна нав'язувати способу існування або розвитку, але можна обирати і стимулювати один із закладених у конкретних умовах варіантів, розраховуючи не стільки на кібернетичний (управлінський), скільки на синергетичний (саморегулювальний) процес, на незначні впливи, які, проте, збігаються з можливим варіантом розвитку (їх називають резонансними).

Діяльнісний підхід у дослідженні також є конкретно науково, методологічним принципом. Діяльнісний підхід виражається у прагненні використовувати положення теорії діяльності в методиці й інтерпретації змісту своїх праць. Суть діяльнісного підходу полягає в тому, що досліджується наявний процес взаємодії людини з навколишнім світом, який забезпечує виконання певних життєво важливих завдань. Стосовно проблем навчання діяльнісний підхід означає виявлення й опис тих способів дії, які повинні призвести до розкриття змісту поняття [5].

У процесі наукового історико-педагогічного пошуку оперуємо системою наукових понять і категорій. *Категоріально-понятійний апарат* дослідження в галузі освіти тлумачать як сукупність найбільш загальних понять історії педагогіки та суміжних галузей знання, за допомогою яких розкривається суть досліджуваного явища. Наукові категорії не є нерухомими, незмінними сутностями. Вони разом з розвитком науки історично змінюються і розвиваються. Поняття та категорії відображають сутність явищ, вони поглиблюють знання дослідника про об'єктивну педагогічну дійсність і водночас є засобом наукового пізнання істини.

Інший аспект методологічного забезпечення дослідження – наукова основа його процесуальності – розглядається як спосіб досягнення передбачуваного результату через *добір* адекватного об'єктивним властивостям досліджуваного явища *дослідницького інструментарію*.

Провідним способом процесуального забезпечення дослідження визнані наукові методи. *Метод* наукового дослідження розуміють як спосіб досягнення його мети та розв'язання поставлених завдань. Узагальнення

означення такого термінологічного словосполучення, як *методи дослідження в педагогіці*, знаходимо в “Енциклопедії освіти“ у такому вигляді: це – “прийоми, процедури та операції емпіричного й теоретичного пізнання і вивчення явищ педагогічної дійсності. Система методів дослідження визначається вихідною концепцією дослідника, його уявленнями про суть і структуру об'єкта вивчення, загальною методологічною орієнтацією, цілями і завданнями конкретного дослідження“ [5, с. 491].

Методологічне забезпечення історико-педагогічного дослідження в галузі педагогічної освіти – складне, багатоаспектне завдання наукового пошуку, його можна розв'язати лише на засадах системного підходу до цієї проблем.

Література

1. Український педагогічний словник / [авт.-уклад. Гончаренко С.У.]. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Основи наукових досліджень [навч. посіб.] / Цехмістрова Г.С. – К.: Видавничий дім «Слово», 2003 – 240 с.
3. Кудикіна Н.В. Методологічне забезпечення наукових досліджень у сфері професійної освіти / Н.В. Кудикіна // Теоретичні питання культури, освіти та виховання. Збірник наукових праць. Випуск 38 / За заг. ред. академіка АПН України Євтуха М.Б., укладач - Михайліченко О.В. - К.: Вид.центр КНЛУ, 2009. - С.82-85.
4. Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання / [за ред. В.І. Шинкарука.] – Київ: Абрис, 2002. – 742 с.
5. Енциклопедія освіти / АПН України; [голов. ред. В.Г. Кремень; чл. редкол.: І.Д. Бех, Н.М. Бібік, В.Ю. Биков, В.І. Бондар, М.Б.Євтух, І.А. Зязюн та ін.] . – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Великий тлумачний словник [Електронний ресурс]: <http://www.slovnyk.net>.